

VERDACHTE BRON

homme wedman

Homme Wedman is medewerker van de Rijk universiteit van Groningen bij de vakgroep Nieuwste Geschiedenis.

De historicus, die zich in een onbezonnen bui tegenover vakgenoten laat ontvallen wel wat te zien in het gebruik van mondelinge getuigenissen als ernstig te nemen bron, mag in vele gevallen niet rekenen op een vriendelijk mengsel van ongeloof, verbazing en nauwelijks verhulde afkeuring. Die weerstand is voor een groot deel terug te voeren op de heiligverklaring van het Document in de negentiende eeuw en een gezond wantrouwen in de zuiverheid van het menselijk herinneringsvermogen. Het oordeel over de waarde van getuigenissen is in ons land in en buiten vakkringen niet positiever geworden na de verwikkelingen rond de heren Menten, Luns, Aantjes en de gemaal van onze vorstin. Het RIOD, het enige instituut met een langdurige praktijkervaring op het gebied van het historische interview heeft aanzienlijke averij opgelopen.

Toch is het beeld niet over de hele linie somber. Een nieuwe generatie historici treedt aan, en velen van hen omarmen deze als nieuw beschouwde

werkvorm gretig. Voor die hernieuwde waardering voor het directe getuigenis zijn wel wat achtergronden te verzinnen. Er kan een reactie in gezien worden op de fixatie op schriftelijke bronnen, zoals dat ook geldt voor de opkomst van de industriële archeologie en het gebruik van beeldende bronnen. Verder is het zeer wel mogelijk dat het denken in cijfers en structuren, zoals dat in de geschiedbeoefening een tijd lang mode is geweest, gevolgd door een voorkeur voor allerlei belevingsaspecten als object van studie. Het directe contact met ooggetuigen geeft bovendien de illusie van een indringende confrontatie met het levende verleden en doorbreekt de door

lang niet alle historici meer als noodzaak gevoelde afstandelijkheid.

Natuurlijk is er ook een aantal zakelijke redenen aan te geven. De toenemende belangstelling voor het jongste verleden en de grote aantallen mensen die daar in onderwijs en onderzoek mee doende zijn valt samen met de omstandigheid, dat veel uit dat jongste verleden onvoldoende schriftelijke neerslag heeft gevonden, of wel een schriftelijke neerslag, die niet in openbaar toegankelijke archiefbewaarplaatsen ter inzage ligt. Zodoende is de historicus weer gedwongen de boer op te gaan en particulieren aan te spreken op hun geheugen en hun overige bronnenbezit. Op deze wijze ben ik zelf ten halve bekeerd tot het geloof in het interview.

Het volle geloof is weggelegd voor degenen die het uit het bovenstaande genoemde mengsel van zakelijkheid en romantiek gebakken brood beleggen met een of andere emancipatieideologie. Het engagement van de jonge of zelfs oude intellectueel met een geestelijke dan wel sociale beweging ter bevrijding van de hele mensheid of een specifiek onderdrukt gedeelte ervan is natuurlijk niet een uitzonderlijk hedendaags verschijnsel. De geschiedschrijving van de arbeidersbeweging is voor een niet onaanzienlijk deel altijd het werk geweest van actief bij de beweging betrokken beroeps- of amateurhistorici, hetgeen de openheid van geest in de werken op dat gebied niet altijd gediend heeft. Dezelfde mogelijkheid tot bevangenschap is ook zichtbaar in sommige sectoren van de meer recente vrouwengeschiedenis en de zogeheten homo-studies.

Hoe het engagement ook uitpakt, het is zeer gediend met een directe

geestelijke aanraking met bijvoorbeeld onderdrukte arbeiders, vrouwen en homoseksuelen van vroeger, en met de helden of heldinnen uit hun bevrijdingsstrijd. In dat engagement past ook de neiging de resultaten van het onderzoek dienstbaar te maken aan de bevrijdingsstrijd van de sociale groep waarom het gaat. Zo een dubbel-sociale geschiedenis heeft in de Engelse Oral History- en History Workshopbeweging een nog verdergaande eschatologische kleuring gekregen waar aan het gebruik maken van interviews ook nog een verlossende werking op de historicus zelf ja op het hele geschiedbedrijf wordt toegeschreven. Het bewonderenswaardige boek van Paul Thompson, The Voice of the Past (1), bevat een aantal uiterst welsprekende passages over de socialisering van het vak geschiedenis en de ontprofessionalisering door een toenemend gebruik van het interview door een volk of een deel daarvan, dat zich over zijn eigen verleden buigt. Haaks daarop staan de gedeelten van het boek waarin Oral History niet als een Haarlemmerolie-methode wordt verdedigd, maar nuchter de problemen en ervaringen rond het gebruik van interviews als hulpmiddel door historici, ongeacht hun ideologische opvattingen beschreven worden. Het valt te hopen dat bij pogingen, die in oktober 1979 ondernomen worden om tot een organisatorisch verband van interviewende historici te komen (2), de meer praktische opvatting over het interview als hulpmiddel het wint van een driedubbele eschatologische benadering, die evenals dat met de discussie rond de sociale geschiedenis enkele jaren geleden het geval was, leidt tot overloos sectarisch gezeur.

Terwijl het geëngageerde standpunt, mits dit genoeg ruimte voor de afstandelijkheid van de historicus laat, me heel wat sympatieker is dan een afwijzing van het gebruik van getuigenissen, komt het me voor dat er een groot-scheepse invoering van het interview in het historisch onderzoek en daaruit voortvloeiend het onderwijs een aantal problemen op methodologisch terrein duchtig doordacht en doorsproken moeten worden. Als ik de ervaringen van interviewende vakgenoten en mijzelf zo eens vergelijk met hetgeen de verdedigers van de oral history-methode of het interview als zodanig te berde hebben gebracht, dan blij

aantal vraagtekens over.

De bezwaren tegen het gebruik maken van de in geheugens van levende personen opgeslagen informatie en de daaruit door de historicus gebruikte gegevens richten zich meestal tegen de sterk subjectieve, selectieve en vaak anachronistische werking van dat geheugen. Daar waar levende personen zelf, op eigen initiatief hun herinneringen op schrift of op de band zetten geldt de kritiek dan evenzeer als wanneer de onderzoeker een actieve rol als vragensteller speelt in de setting van een interview. Paul Thompson, en in Nederland Jaap Talsma, hebben de bezwaren voor het overgrote deel wel weerlegd en aan-nemelijk gemaakt (3), dat het interview een weliswaar andersgeaarde maar niet ongelijkwaardige bron is in vergelijking met het gros van de schriftelijke bronnen. De verdediging komt er meestal op neer, dat de veelgeprezen documenten ook slechts de geschreven of gedrukte vorm zijn van een subjectieve getuigenis. Misschien is de gelijkwaardige beoordeling van de bronnen gebaseerd op een even beroerd zijn, niet helemaal genoeg. Zwak punt bij het interview als bron is dat in tegenstelling tot voor de schriftelijke bronnen, een goedontwikkeld systeem van bronnenkritiek ontbreekt.

Om tot zo een bronnenkritiek te komen moet eerst maar eens vastgesteld worden wat de bron nu eigenlijk is. In beschouwingen over het gebruik van getuigenissen in de geschiedschrijving is opvallend hoezeer aan het woord interview of gesprek een dubbelzinnige betekenis kleeft (4). Enerzijds gaat het om de gebeurtenis een gesprekssituatie waarin het geheugen van de getuige in een vraag en antwoordspel een hoeveelheid gegevens tracht te ontlokken, anderzijds gaat het om het relict van deze zitting in de vorm van een geluidsband, stenografische registratie, schriftelijk protocol, of in het slechtste geval een paar aantekeningen van de interviewer en wat reminiscenties in het geheugen.

Het interview als gebeuren deelt in de vergankelijkheid evenals alle gebeurtenissen. In de beleving van de

interviewende onderzoeker is en blijft de ondervraagde persoon de bron van informatie voor het onderzoek. Voor de vakgenoten geldt veeleer dat als bron beschouwd moet worden datgene waarnaar de interviewende onderzoeker als bewijsplaats voor zijn analyse of beschrijving verwijst. Dat zal in zijn algemeenheid niet de getuige zijn maar de getuigenis in de vorm waarin dat tengevolge van het interview ontstaan is.

Het veel besproken punt van het al dan niet betrouwbaar zijn van het vraaggesprek moet dan ook in het licht van deze dubbelzinnigheid beoordeeld worden. Buiten de vraag naar de betrouwbaarheid van het menselijk geheugen in zijn algemeenheid speelt ook de hachelijkheid van een gespreks situatie een rol. Enerzijds is er de interviewer, die een of andere waarheid probeert te achterhalen. Anderzijds is er de geïnterviewde, die op het behoud van zijn waardigheid uit is. Bovendien is de vraag naar de kwaliteit en de toegankelijkheid van het relict van het vraaggesprek actueel, zodat bronnenkritiek mogelijk wordt. Die controleerbaarheid is des te noodzakelijker als we bedenken dat het interview in vergelijking met het overgrote deel van de schriftelijke bronnen in aanleg een verdubbelde subjectiviteit te zien geeft. Daar waar schriftelijke bronnen uit het onderzoeksproces voortkomen of daar later op reflecteren, is het met de door middel van een oog-in-oog-situatie ingewonnen informatie nu eenmaal zo gesteld, dat deze door de vragende en sturende opstelling van de interviewende onderzoeker ook het stempel van die onderzoeker draagt. Terwijl deze meent, dat hij een bron gevonden heeft, heeft hij er een mee-geschapen. En wel op het moment van het vraaggesprek en nog veel sterker daarna in het vormgeven aan het relict, dat voor het vak als bron beschouwd moet worden.

De uitgangspositie van de geïnterviewde is tijdens het vraaggesprek niet die van een belangeloze informant. De kennis, die hij of zij in het geheugen heeft opgeslagen over het gedeelte van het verleden, waar de interviewende onderzoeker belangstelling voor heeft, is geenszins

identiek met datgene wat die ondervrager boven water weet te krijgen. Dit vormt een reden te meer om het resultaat in controleerbare vorm als bron te beschouwen en niet de persoon. Een ieder, die wel eens een vraaggesprek heeft afgenomen, kent het gevoel dat er zaken achtergehouden worden, dat er bij alle openheid toch een veelheid aan drempels blijft bestaan, waarachter wellicht ik-weet-niet-welke treurigheden verscholen blijven en waarover de ondervraagde niet heen wil stappen en de ondervrager hem niet over wil trekken. Elke interviewer weet ook hoezeer het uiteindelijk resultaat van een vraaggesprek afhankelijk is van zijn eigen inbreng en vooral van de mate waarin een vertrouwensrelatie aanwezig is. Die vertrouwensrelatie staat of valt met het gevoel van de ondervraagde of datgene dat hij naar aanleiding van bepaalde vragen te berde brengt zijn gevoel van eigenwaarde al of niet kwetst. Die vertrouwensrelatie is ook afhankelijk van de wijze waarop na het interview met zijn uitlatingen omgesprongen wordt. De inhoud van dat gevoel van eigenwaarde is natuurlijk per individu verschillend, en elke interviewer zal er op een eigen wijze op inspelen. Het lijkt mij een kwestie van beroeps-ethiek, die in een erecode met tuchtrecht moet worden vastgelegd. Aan elk interview moet een overeenkomst gekoppeld zijn over de vraag wie de eigenaar wordt van het relict van het vraaggesprek en welke mate van openbaarheid de resultaten van het vraaggesprek hebben.

verantwoordelijkheden

Een aparte categorie in in praktisch en ethisch opzicht vormen de te interviewen personen, die hun gevoel van eigenwaarde gestalte hebben gegeven in de vorm van een politieke of ambtelijke loopbaan. Omdat door de wol geverfde politici weten wat het is om in het licht van de openbaarheid ondervraagd te worden, hetgeen interviews met hen vaak zo onbevredigend maakt, kan de onderzoeker alle registers open trekken om hen op

een later tijdstip over hun politieke handel en wandel aan de tand te voelen. Ook zij die hun carrière in de openbare dienst zochten, mogen verwachten dat ze in de openbaarheid daarvan achteraf verantwoording moeten kunnen afleggen.

Daar waar regering of parlement een onderzoek wil instellen over een gedeelte van het overheidsbeleid, het optreden van politici of politieke ambtsdragers en de hulp van historici wordt ingeroepen, die zodoende betrokken raken bij het verhoren van getuigen, daar is die openbaarheid alleen, niet voldoende. Naar mijn smaak moet de historicus zich niet laten inhuren als een halfbakken rechter met een zogeheten wetenschappelijke verantwoordelijkheid als toga. Hij dient zijn medewerking alleen te verlenen wanneer de reële verantwoordelijkheden daar gelegd worden waar ze thuishoren. Dat betekent in de praktijk dat de politieke verantwoordelijk of bij het parlement berust, door het aanemen van een enquête-wet op eigen gezag, of bij de regering als opdrachtgever ligt en wel onder uitdrukkelijke controle via een enquête-wet. De strafrechterlijke verantwoordelijkheid voor de betrouwbaarheid van de getuigenissen komt daarmee zeer nadrukkelijk bij de ondervraagden te liggen. Pas in deze omstandigheden kan van een verwerkelijking van de wetenschappelijke verantwoordelijkheid sprake zijn.

Meestal zal de interviewende historicus niet zo direct onder de spanning van de directe openbaarheid of de richtlijnen van een parlement als opdrachtgever werken. Als hij de inhoud van het onderzoek in hoge mate zelf bepaald is hij ook degene die een zekere speelruimte heeft bij de vastlegging van de graad van openbaarheid van het tijdens het interview besprokene. Naar gelang de ondervraagde naïef is, neemt de verantwoordelijkheid van de interviewer toe. De eventuele terughoudendheid die hij zich moet opleggen bij de openbaarmaking van het besprokene is sterk afhankelijk van de schade, die het publiek worden van de gegevens waar het om

gaat, zou kunnen toebrengen aan de persoonlijke integriteit van de geïnterviewde. Neemt de historicus die voorzorg niet in acht, dan handelt hij niet alleen onethisch, maar loopt hij bovendien het risico juridisch aangesproken te worden op zijn handelswijze. Onvoorzichtigheid kan voorts leiden tot het in discrediet brengen van de geschiedsbeoefening met behulp van interviews. Zorg om dat laatste is voor mij een sterk argument om te pleiten voor een zekere mate van opleiden van historici, die willen gaan interviewen en voor de formulering van een beroepscode.

Het is aan de andere kant niet uitgesloten dat de ondervraagde uitgerust is met een verstandig-achterdochtige karakterstructuur en een zekere vertrouwelijkheid bedingt. Je kunt zelfs in zijn algemeenheid stellen dat naar gelang de toegezegde vertrouwelijkheid stijgt, de betrouwbaarheid van de getuigenis toeneemt. De consequentie is het afwezig zijn van een registratie van het besprokene of een niet toegankelijk zijn van die registratie. (5) Vanuit het vak geoordeeld ontbreekt in zo een geval de bron. Wordt er dan in het onderzoeksverslag ergens naar verwezen, dan verwijst de onderzoeker in feite naar zichzelf, hetgeen als een geslaagde imitatie van de Baron van Münchhausen beschouwd mag worden.

Alle geschetste problemen die kleven aan het functioneren van het eigen, of ook wel andermans of -vrouws, interview moeten niet opgevat worden als een pleidooi maar niet te beginnen aan een verdere uitbouw van het interviewbedrijf in ons vak voordat een aantal methodische knopen ontward zijn. De ontwarring kan alleen geschieden in een wisselwerking van praxis en de reflectie daarop. Juist de universitaire geschiedsopleidingen verkeren in de omstandigheid dat ze op die manier kunnen werken en bovendien te rade kunnen gaan bij andere wetenschappen, die eveneens met gesprekssituaties ter verwerving van informatie werken. Misschien lukt het de historicus van de 20e eeuw om van het interview een hulpmiddel van hetzelfde belang

en statuut te maken als voor de mediëvisten hun hulpwetenschap zijn. Niet omdat de mondgeschiedenis zo bevrijdend werkt, maar omdat het jammer is een mogelijk waardevolle bron van informatie niet te gebruiken.

noten

- (1). P. Thompson, The Voice of the Past, Oral History, London 1978.
- (2). In de oproep daartoe, Jaap Talsma, Oral History in Nederland; voorstel voor een organisatiestructuur Amsterdam 1979, komen beide bij Thompson vermelde opvattingen voor.
- (3). Thompson, Voice, hoofdstuk 4 'Evidence'.
Jaap Talsma, "Van horen zeggen...", Theoretische Geschiedenis, IV, 3, (december 1977).
Hoewel warrig biedt ook B. Sijes, "Over enkele grondslagen van het interview en zijn betekenis als historische bron" opgenomen in De waarde van de moderne publiciteitsmedia voor de documentatie van het jongste verleden en het heden, Symposium, door de Nijmeegse Historische Studenten-Kring "Dr. Huybers" gehouden bij gelegenheid van de viering van zijn zesde lustrum, 16-18 mei 1963, z.p., z.j. 19-41, een veelheid aan inspirerende gezichtspunten en ervaringen. Een herdruk van dit artikel zou welkom zijn.
De tekst van de rede van L. de Jong, The Historians and the Interview, Moskou, 1970, uitgesproken op het XIIIe International Congress of Historical Sciences, biedt slechts een aantal oppervlakkige waarnemingen.
- (4). In aal tot nu toe aangehaalde literatuur is dat het geval.
- (5). De kritiek die op L. de Jong en het RIOD herhaaldelijk in dit opzicht geuit wordt, lijkt gedeeltelijk bevestigd te worden door de genoemde rede van de Jong.

noten

vervolg van pagina 13.

wel niet werden gehoord ofwel werden gereduceerd tot abstracte statistieken. Het is echter zeer de vraag of we van 'oral history' een

programwetenschap moeten maken in de zin van "geschiedenis in dienst van de toekomst", wat Thompson (17-18) blijkbaar wil of althans als een van de doelstellingen ziet.

- (7) b.v. II, 143; VI, 137.
 - (8) zie Verdin VIII-XI.
 - (9) Verdin 31.
 - (10) Fehling.
 - (11) b.v. Cobet.
 - (12) Lloyd 94ff.
 - (13) VI, 126-131, spec. 129.
 - (14) Meuli, zie verder Lloyd 77-80.
 - (15) II, 99.
 - (16) VII, 152.
 - (17) zie Powell.
 - (18) Lloyd 116.
 - (19) Vogt 424.
 - (20) IV, 22-25. III, 55. IX, 15-16.
 - (21) b.v. II, 150, en IV, 90, waar op grond van dergelijke informatie wordt meegedeeld, dat het water van de Thracische rivier, de Tearus, uiterst geschikt is voor het genezen van schurft bij mensen en paarden. Zie verder Verdin 88-96; 134-142.
 - (22) zoals in I, 214, zie boven.
 - (23) II, 125.
 - (24) zie voor voorbeelden Verdin 155-163.
 - (25) zie overigens de interessante opmerkingen van Verdin 181-182.
 - (26) Verdin 183.
- COBET = J. Cobet, recensie van Fehling, Gnomon 46 (1974) 737-746.
FEHLING = D. Fehling, Die Quellenangaben bei Herodot. Studien zur Erzählkunst Herodots, Berlin/New York 1971.
LLOYD = A.B. Lloyd, Herodotus, Book II. Introduction, Leiden 1975.
MEULI = K. Meuli, Scythica, in W. Marg, Herodot, eine Auswahl aus der neueren Forschung, München 1965, 455-470.
MOSS = W.A. Moss, Oral History Program Manual, New York 1974.
POWELL = J.E. Powell, A Lexicon to Herodotus, Cambridge 1938.
SCHWARTZ = M.A. Schwartz, De Peloponnesische Oorlog, Haarlem 1964.
THOMPSON = P. Thompson, The Voice of the past. Oral History. Oxford 1978.
VERDIN = H. Verdin, De historisch-kritische methode van Herodotus, Brussel 1971.
VOGT = Herodot in Aegypten, in W. Marg (zie boven), 412-433.

